

УДК 82:176

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Ищенко Євгеній Олександрович

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри сценічного мистецтва
Київський міжнародний університет*

Ищенко Евгений Александрович

*кандидат филологических наук,
доцент кафедры сценического искусства
Киевский международный университет*

Ishchenko Yevhenii

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of the Department of Stage Art
Kyiv International University*

DOI: 10.25313/2520-2057-2018-11-3969

**ДЕРЖАВОТВОРЧА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОГО ТА
РОСІЙСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА II-ої пол. XIX ст. – I-ої пол. XX ст.**

**ГОСУДАРСТВООБРАЗУЮЩАЯ СПЕЦИФИКА УКРАИНСКОГО
И РУССКОГО ПИСАТЕЛЬСТВА II-ой пол. XIX в. – I-ой пол. XX в.**

**THE STATE-FORMING SPECIFICS OF UKRAINIAN AND
RUSSIAN WRITING II-nd half XIX – I-th half XX CENTURY**

Анотація. Досліджені питання сприйняття в українському та російському письменстві політичної складової діяльності письменника, його профетичної ролі в духовному розвитку суспільства. Простежено рух державотворчої свідомості української нації через призму поглядів українських письменників та їх ідеологічну суперечку із представниками російської культури.

Ключові слова: питання часу, письменник – політичний діяч, профетичні мотиви, «козацька держава», інтелігенція і революція, Велика Смута, народна уява про козацтво, українська ідентичність, «нові цінності» (Ф. Ніцше).

Аннотация. Рассмотрены вопросы восприятия в украинском и русском писательстве политической составляющей деятельности писателя, его профетической роли в духовном развитии общества. Проанализировано движение государственного сознания украинской нации через призму взглядов украинских писателей и их идеологический спор с представителями русской культуры.

Ключевые слова: вопросы времени, писатель – политический деятель, профетические мотивы, «казачье государство», интеллигенция и революция, Великая Смута, народное представление о казачестве, украинская идентичность, «новые ценности» (Ф. Ницше).

Summary. The questions of perception in the Ukrainian and Russian writing of the political component of the writer's activity, his prophetic role in the spiritual development of society are studied. The movement of the state consciousness of the Ukrainian nation through the prism of the views of Ukrainian writers and their ideological dispute with representatives of Russian culture is analyzed.

Key words: questions timing, writer and politician, visions of the future, Cossack state, intellectuals and revolution, Great distemper, popular ideas about the Cossacks, Ukrainian identity, «new values» (F. Nietzsche).

Постановка проблеми. Літературний процес ХХ ст. в Україні зазнав змін, які були обумовлені політичними та соціально-економічними причинами. Серед особливостей українського літературознавчого процесу цього періоду назвемо наступні:

1. Політизація, посилення зв'язку між літературними напрямками та різноманітними політичними течіями;
2. Посилення взаємовпливу та взаємопроникнення національних літератур, інтернаціоналізація;
3. Заперечення літературних традицій;
4. Інтелектуалізація, вплив філософських ідей, прагнення до наукового та філософського аналізу;
5. Злиття жанрів, різнобарвність форм та стилів

Тогочасні політичні реалії в Україні сформували поширене ще в Європі з часів Франсуа Рене де Шатобріана поєднання «письменник-політичний діяч». В Україні цей симбіоз сформулював Є. Маланюк «Як в нації вождя нема, тоді вожді її — поети».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями державотворчого дискурсу в письменницькому середовищі займалися такі вчені як Григорій Грабович («До історії української літератури. Дослідження, есеї, полеміка»), Олександра Гнатюк («Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність»), Климентій Федевич («За Віру, Царя і Кобзаря. Малоросійські монархісти і український національний рух (1905–1917 роки)»), Тамара Гундорова («Післячорнобильська бібліотека»), Олександр Зайцев («Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)»), Сергій Єскельчик («Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві»), Володимир Кравченко («Україна, Імперія, Росія: вибрані статті з модерної історії та історіографії»).

Формулювання цілей статті. За мету цього дослідження було з'ясувати погляди українського та російського письменства на поняття держави, проаналізувати їх державотворчі концепції та встановити спільне і відмінне між їхніми поглядами на парадигму «письменник — політичний діяч».

Виклад основного матеріалу. У російському інтелектуальному соціумі ХІХ ст. склалась тенденція, коли від письменників вимагали ідей та планів щодо перебудови світу. Письменники повинні були виконувати роль політиків, «решителів вопросов» (В. Белінський), створювати концептуальні схеми, давати відповіді на питання часу.

В. Белінський у циклі статей про О. Пушкіна дорікав видатному російському поетові, що його поезія не дає в повному обсязі відповідей на питання часу чи хоча б «не исполнена скорбью этих тяжелых, неразрешимых вопросов» [1, с. 345]. На думку В. Белінського, вирішення суспільно корисних питань і складає інтерес сучасних критиків читачів до літератури і мистецтва.

Д. Писарев у схожому ключі говорить про О. Пушкіна як про «старого літературного кумира». Вперше після листа В. Белінського до М. Гоголя (абсолютно

ультимативного за стилем) російська критика відкрито зайняла позицію контркультури у ставленні до російської класики як специфічного фундаменту офіційної культури. «Двигать массы» (тобто здійснювати або стимулювати історичний розвиток суспільства) способна лишь такая философия, которая бы разбивала дряхлые кумиры и распатывала устарелые формы гражданской и общественной жизни» [6, с. 12]. Таким чином, у російській культурі ХІХ т. домінантною стала тенденція якісної уніфікації, яка полягала у все більшій політизації та соціалізації художніх, науково-пізнавальних, філософських, релігійно-моральних та інших явищ.

У російському культурному ренесансі на межі ХІХ–ХХ століть склалась парадоксальна закономірність: у своїх міркуваннях про дійсність та культуру російські художники виявились більш пророчими від своїх сучасників — філософів, публіцистів, критиків.

Суттєво (за цілком природних причин) різнились державотворчі концепції українських та російських мислителів, а також погляди на державні елементи, які брали або братимуть участь у захисті або руйнації державних структур. Так, зокрема, якщо для української культурної еліти запорозьке козацтво (військо) було основою і гарантом українського державотворення (що сприяло появі терміну «козацька держава»), то для російської імперії місцеві козацькі рухи та бунти були прямою загрозою існуючому імперському устрою. П. Струве у статті «Интеллигенция и революция», розміщеній у збірнику «Вехи» 1909 року розглядав ці рухи як ворожі історично сформованій державності (у випадку Росії — імперській державності). Вчений вказує, що під час Великої Смути 1598–1613 рр. національно-визвольну боротьбу росіян очолили консервативні суспільні сили, здатні на державне будівництво. «Таким образом, в событиях смуты начала XVII века перед нами с поразительной силой и ясностью выступает неизмеримое значение государственного и национального начал. С этой точки зрения особенно важен момент расхождения и борьбы государственных, земских элементов с противогосударственными, казачьими» [7, с. 184].

П. Струве уособлює російське козацтво з крадіями та розбійниками: «Те последние люди московского государства, которые по зову патриарха Гермогена встали на спасение государства и под предводительством Минина и Пожарского довели до конца дело освобождения нации и восстановления государства, совершили это в борьбе с противогосударственным воровством анархических элементов» [7, с. 184–185].

Ставлення ж української культурної еліти 2-ої пол. ХІХ ст. – 1-ої пол. ХХ ст. до запорозького козацтва докорінно відрізнялося від імперського. Для українців козацтво було синонімом державності, ба більше, воно було єдиною силою, яка гарантувала існування України. Таке бачення було характерне для народної уяви про козацтво, яка стала основою багатьох творів Тараса Шевченка на козацьку тематику. Г. Грабович не випадково наголошував на

надважливості існування у свідомості українців витвореної уявою іншої козацької України, яка живила своєю героїкою цілі покоління.

У статті «З останніх десятиліть XIX в.» І. Франко так описував захоплення політикою в Галичині: «Зрештою, всіх очі були звернені на високу політику; всі слідили за тим, що діялося на Балканах, у Лондоні, в Берліні; що діялося у нас дома, — се не обходило нікого. А дома йшли страшні речі. Лихва руйнувала нарід, ліцитації сипалися тисячами, банки розкидали свої павукові сіті, недороди йшли одні за одними, нужда збільшувалася страшенно» [8, с. 219].

Польська дослідниця О. Гнатюк відзначила, що «в проектах відродження української ідентичності великої ваги надавали саме реставруванню пам'яті» [2, с. 51]. Звісно, державотворчі концепції повинні були спиратися, в тому числі, на національну пам'ять, яка повинна була стати рушійною силою у пошуках нових цінностей. «Не вокруг творцов нового шума — вокруг творцов новых ценностей возвращается мир; он возвращается неслышно. И если кто идет в огонь за свое учение — что это доказывает? Поистине, важнее, чтобы из собственного пламени души рождалось собственное учение» [5, с. 75]. «Власним полум'ям» для українців стали події козацьких часів і постаті, які були дотичні до козацької героїки. Носіями «пробуджувальної естетики» були письменники. Той же І. Франко відзначав, що «в 60-х роках народний рух серед нашої тодішньої молодіжі був породжений віщим словом Шевченка, сильним особистим впливом Куліша і інших українців, значить, його вихідною точкою були ідеї й погляди, вироблені на Україні» [8, с. 219–220].

У XX столітті Україна потребувала зовнішнього оперття для здійснення та утвердження власного нового виміру, орієнтованого на духовну та політичну Європу. Принаймні так вважали ідеологи україн-

ської розбудови націоналістичного спрямування. Але Європа як певна «громадсько-моральна спільнота» (О. Бочковський) чимало розгубила з духовної спадщина своєї довоєнної попередниці. Справді «європейське сумління», на думку О. Бочковського, існувало лише до війни 1914 року.

Говорячи про Росію XVIII–XIX століть, варто відзначити, що російське самодержавство у всіх соціокультурних виявах виступало як централізуюча сила, натомість представники російської культури являли собою силу децентралізуючу. І, навпаки, вимушена культурна еміграція після 1917 року відіграла вирішальну роль у представленні російської літератури, філософії за межами Росії.

Як відзначав Ю. Липа, «в серці кожного Українця повинна бути його почуттєва Україна, заселена постатями й почуваннями. Письменник може тут багато зробити. Почуття органічної єдності раси не спирається на абстракції, теорії чи статистики, лише на тривалих синтезах її почуття» [4, с. 112]. Почуттєвий горизонт українців, на думку Д. Донцова у цій вічній нашій боротьбі проти хаосу на Сході, в обороні — в своїй власній державності і культурі — цілої культури Заходу, що мусить бути підставою нашої цілої політичної програми» [3, с. 144].

Висновки. Українське письменство в кінці XIX – на початку XX століття відіграло важливу роль у формуванні державотворчої свідомості української нації, фактично започаткувавши державотворчий український рух. Пізніше цей рух перетвориться в расову демократичність українців і неквапливість духовного поступу, а також неприйняття більшовицького збурення, переселення і змішування народних мас. У працях відомих письменників-політологів першої половини XX ст. український характер стане головним чинником в розбудові української європейської держави.

Література

1. Белинский В. Полн. собр. соч.: В 13 т. — М., 1953 — 1959, т. 7, с. 345;
2. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність. — К.: Критика, 2005. — 528 с.
3. Донцов Д. Підстави нашої політики / Д. Донцов. Твори. Т. 1. Геополітичні та ідеологічні праці. — Львів: Кальварія, 2001. — 488 с.
4. Липа Ю. Бій за українську літературу. — К.: Дніпро, 2004. — 352 с.
5. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. — Мн.: Попурри, 2001. — 624 с.
6. Писарев Д. Соч.: В 4 т. М., 1955 — 1956. Т. 3, с. 406, т. 1, с. 12.
7. Струве П. Интеллигенция и революция / Вехи. Сборник статей о русской интеллигенции. — Спб.: Азбука — Атиккус, 2011. — 320 с.
8. Франко І. Вибрані твори: В 3-х т. Т. 3: Літературознавство, публіцистика. — Дрогобич: Коло, 2005. — 690 с.

References

1. Belinskiy V. Poln. sobr. soch.: V 13 t. — M., 1953 — 1959, t. 7, s. 345;
2. Ghnatjuk O. Proshhannja z imperijeju. Ukrajinjski diskusiji pro identychnistj. — K.: Krytyka, 2005. — 528 s.
3. Doncov D. Pidstavy nashoji polityky / D. Doncov. Tvory. T. 1. Gheopolitychni ta ideologhichni pracj. — Ljviv: Kaljvarija, 2001. — 488 s.
4. Lypa Ju. Bij za ukrajinsjku literaturu. — K.: Dnipro, 2004. — 352 s.
5. Nitsche F. Tak govovil Zaratustra. — Mn.: Popurri, 2001. — 624 s.
6. Pisarev D. Soch.: V 4 t. M., 1955 — 1956. T. 3, s. 406, t. 1, s. 12.
7. Struve P. Intelligentsiya i revolyutsiya / Vekhi. Sbornik statey o russkoy intelligentsii. — Spb.: Azbuka — Attikus, 2011. — 320 s.
8. Franko I. Vybrani tvory: V 3-kh t. T. 3: Literaturoznnavstvo, publicystyka. — Droghobych: Kolo, 2005. — 690 s.